

PRAVORIJEK VLADE PRIMORCA

Dr. sc. Alan Uzelac

Izlaganje na Književnom petku, 17. svibanj 2001.

Postoji velika opasnost da se izlaganja o knjizi Vlade Primorca «Pravorijek» pretvore u epitaf Vladi Primorcu. Epitaf, ili grobni kamen, jest oznaka za kraj, za završetak jednog ciklusa, za konačnost iza koje više nema ničega. Iza Vlade Primorca, upravo suprotno, ostalo je mnogo toga značajnoga za sadašnjost i, uvjeren sam, dobar dio naše budućnosti. Zbog toga moja je izvorna namjera bila posvetiti se ne njemu osobno, već prije svega onome što nam je on ostavio. A ostavio nam je ne samo jednu izuzetnu knjigu, već i mnogo nezavršenog posla: čitav niz zadataka koje će bez njega biti mnogo teže izvršiti i završiti.

Želio bih izbjeći da govorim o Vladi Primorcu možda i posebno zato što sam, kao bivši student književnosti, uvjeren da se književna, znanstvena i publicistička djela mogu i moraju odvojiti od biografija svojih autora. Ipak, ne mogu pobjeći od toga da, govoreći o njegovoj knjizi govorim i o njemu, kao i o vremenu u kojem smo svi živjeli i još uvijek živimo. To je, naime, toliko neodvojivo povezano sa značenjem i smislom njegova djela, da samo za sebe postaju poruka za sve one koji budu imali snage i hrabrosti da njegovu knjigu uzmu u ruke, a možda još i više za one druge, koji to neće moći ili htjeti učiniti.

Gotovo je notorna činjenica da je Vlado Primorac bio osoba koja je, po svim svojim karakteristikama, bila predodređena da u normalnim okolnostima i u normalnoj državi obnaša najviše pravosudne funkcije. Osobno sam, od kada se bavim pravom i teorijom prava, zamišljajući idealnu osobu predsjednika Vrhovnog suda, i nehotično zamišljao suca Vladu Primorca. (Bilo mi je neobično drago nedavno čuti sličnu misao iz usta Jadranka Crnića, bivšeg predsjednika Ustavnog suda, čiji je sin Ivica pred dva dana postao ono što je Vlado Primorac trebao biti, a nikada nije postao). Da je bio samo malo elastičniji, da je bio samo malo prilagodljiviji, da je samo malo više pokazivao sluha za političku oportunističku, Vlado Primorac bi postao ne samo predsjednik Vrhovnog suda, već i ministar pravosuđa, sudac Ustavnog suda, pučki pravobranitelj – tko zna gdje bi mu bio kraj... Umjesto toga, njemu je barem dva puta oduzeta ne samo funkcija koju je zasluživao po plebiscitarno izraženom mišljenju struke i svojih kolega, već i samo pravo da se bavi onime što je bio njegov životni poziv, njegova vokacija – profesijom suca. Netko bi mogao reći – tko mu je kriv kad nije bio prilagodljiv. Mogli bi, u tom smislu, citirati bivša vodeća pera Vjesnika i Hrvatskog slova, koja su za Primorca govorili da je sklon «nepodnošljivoj lakoći pretjerivanja», pri čemu se valjda mislilo na pretjerivanje u dosljednosti u tumačenju i primjeni pravnih i etičkih principa. Zaista, uz samo malo više političke prilagodljivosti Primorac je mogao imati svaku od raspoloživih funkcija u pravosuđu, pa i šire. Primjer za to može biti predsjednik jednog drugog, Markovom trgu bliskog suda, za kojeg je Primorac napisao da je «svojestvo političkog prilagođavanja njegov najveći porok». Jer, da je takvu prilagodljivost pokazao, on ne bi bio Vlado Primorac, a poruka koju njegov život i njegova knjiga daju ne bi bila poslana.

Usudio bih se reći da je Primorac postao pisac tek iz nužde. Ljude često pamte po stvarima koje nisu bile u središtu njihovih životnih interesa. Tako i sada, nakon njegove smrti, pomalo stječem dojam da su ga više prihvatili svi drugi, negoli pripadnici njegove vlastite struke i profesije. Govori se o Vladi Primorcu književniku, novinaru, političaru, aktivistu nevladinih udruga i borcu za ljudska prava. Vlado Primorac bio je sve to – ali je prije i iznad svega bio pravnik. A upravo pravnici su ga - neka mi oprostite oni koji se u to ne ubrajaju – na određen način i posljednjih pet godina, i ove godine dana od njegove smrti, pomalo zaobilazili, marginalizirali i – svjesno ili nesvjesno – nastojali zaboraviti.

Moja je glavna namjera zato da večeras pričam o značenju Vladinog «Pravorijeka» za pravo i pravnike, općenito, ali i posebno za hrvatsko pravo i pravnike. Pri tome ne bih želio biti niti ugodan, niti dobrohotno kolegijalan – jer to, unatoč svome karakteru i osobnom habitusu, u svojoj knjizi koja i bukvalno, i po sadržaju i po naslovu (is)kazuje i izriče o pravu, nije mogao biti niti Primorac.

Da ne bih u tome pretjerao, započeo bih s jednim starim, bradatim vicem koji je ušao u anale pravne sociologije. Vic dokazuje da je bavljenje pravom, jednako kao i prostitucijom, jedna od najstarijih ljudskih aktivnosti, a započinje pitanjem: «Znate li što je razlika između pregažene zmije i pregaženog pravnika na sredini autoceste?!». Odgovor, očekivano, glasi: «Tragovi kočenja ispred zmije!». Na ovaj se vic, ako ga ispričate Amerikancu – ne nužno samo studentu prava – on obično nadoveže s čitavom serijom drugih, sličnih, i jednako bradatih viceva, tako da situacija počinje naličiti na ritualnu strukturu razmjenjivanja viceva o Muji i Hasi.

Naglašavam da je riječ o vicu koji potječe iz Sjedinjenih Američkih Država. I naglašavam, također, da su SAD ona zemlja koja iznimno veliku pozornost i socijalnu važnost daje svojim pravnicima, posebno sucima. Naglašavam i to da u Americi gotovo svaki obrazovani građanin znade imena i biografije barem većine od devet sudaca Vrhovnog suda, a da bez iznimke svaki pravnik pozna poimenično, a često i po nekim konkretnim odlukama i pasusima iz njihovih obrazloženja, neke od poznatih pravnika koji su državu i pravo zadužili samo po jednome – po tome što su bili suci. (Oliver Wendell Holmes, na primjer, bio je sudac kojeg prepoznaje svaki američki student prava prve godine, iako nikada nije bio došao do mjesta u Vrhovnom sudu). Divljenje, poštovanje, pa čak i strahopoštovanje prema pravu i pravnicima tako u Americi idu usporedo s njihovim osporavanjem, preziranjem i omalovažavanjem.

A kako je u Hrvatskoj? Sve do početka devedesetih godina, pravna je profesija bila u sjeni – važne odluke u jednopartijskom sustav nisu se donosile u sudovima, već u partijskim komitetima. Za neke suce, odvjetnike i druge pravnike znalo se uglavnom samo u uskim stručnim krugovima. To ne znači da i tada nije bilo dobrih i loših pravnika, nepotkupljivih i korumpiranih, stručnih i nesposobnih. Bilo je onih kojima se, u uskim krugovima, divilo, i onih koje se – jednako tako potajice – preziralo. I Vlado je Primorac bio sudac u to doba, kako su se neki izrazili – «bio je sudac u komunizmu, i to najcrnjem komunizmu, ali nikada nije bio komunistički sudac». Iz istog je razloga on tada i prestao biti sudac.

Početak devedesetih godina nakratko se učinilo da predstoje bolji dani za hrvatsko sudstvo i suce. Ustav iz 1990. godine unio je i novu ustavnu kategoriju – kategoriju «istaknutog pravnika», koja se spominje na dva mjesta, kod sudaca Ustavnog suda i

kod članova novoga tijela koje je trebalo imenovati suce, po prvi puta na trajni mandat. Kratko vrijeme činilo se i da će ova ustavna kategorija dobiti lice – da će iz sjene zaista izići «istaknuti suci i drugi pravnici» - a među njima je bio i Vlado Primorac, koji je za kratkog mandata Vjekoslava Vidovića kao predsjednika Vrhovnog suda postao ponovo sudac, i to sudac i voditelj kaznenog odjela Vrhovnog suda. Kao suca, svi su ga njegovi kolege uvažavali. Cijelo vrijeme koliko je bio sudac toga suda, kako na javnim sjednicama, tako i na anonimnim anketama među sucima on je po ocjeni kolega bio na samom vrhu, zbog stručnosti, objektivnosti, nepotkupljivosti i dosljednosti u primjeni zakona.

No, izgleda da za takav tip istaknutog pravnika u Hrvatskoj devedesetih nije bilo mjesta. Kao da je u socijalističkoj Hrvatskoj bilo lakše imati pristojnog, poštenog i stručnog suca na istaknutom položaju u pravosudnoj hijerarhiji, negoli u Tuđmanovoj Hrvatskoj. Kao da je medijski publicitet koji je pratio one suce i druge stvarno istaknute pravnike koji su se, početkom devedesetih, usudili oduprijeti se diktatu politike, zapravo olakšao da ih se, kao da su obasjani reflektorima, odstrijeli u jednoj od najbrutalnijih čistki koje su, od bana Mažuranića naovamo, snašle hrvatsko pravosuđe.

Na ovome mjestu počinje i priča Primorčeve knjige. Namjerno naglašavam da je riječ o knjizi, a ne zbirci kolumni, i da ona ima priču – a ne samo nizanje uzajamno nezavisnih i međusobno nepovezanih tekstova. Priča Primorčeve knjige je primarno priča o hrvatskom pravosuđu, hrvatskom pravu i hrvatskim pravnicima – a samo sekundarno (iako ne manje važno) priča o hrvatskoj politici, kulturi i društvu. Priča Primorčeve knjige je priča koja govori o društvu iz vizure pravnika, a i njeni su junaci velikim dijelom pravnici, iako ih tzv. šira javnost možda neće (a i s razlogom) kao takve prepoznati. Možda nije zgorega nabrojati i neka njihova imena, jer ni Primorac nije zazirao od toga da osobe i stvari nazove njihovim pravim imenom: pravnici su i Vladimir Šeks, i Stipe Mesić; i Ljerka Mintas-Hodak, i Nikica Valentić, i Smiljko Sokol, i Bosiljko Mišetić, i Ivan Milas, i Vice Vukojević. Samo neki od njih, i samo ponekad, igraju uloge koja bi djelomično mogle biti pozitivne, ili barem ambivalentne. Većina, međutim, u Pravorijeku Vlade Primorca doživljava razobličavanje koje pomalo podsjeća na kraj karnevala. U izreci Pravorijeka nalazi se osuđujuća presuda, a kazna je skidanje maske. I zaista, malo je primjera da se na ovakav briljantan način, u pismenoj formi i javno, raskrinkava prozorni juristeraj, lukavstvo seoskih fiškala koji su proglašavani za najveće nacionalne pravne umove, a zapravo su, izdajući svoju profesiju, natezali pravo tako da radi za njihove osobne interese, za interese njihove partije, nacije i države. Opisujući niz pravnih blesavoća i njihove protagoniste, (...) Primorac je dao osnove fenomenologije koja pokazuje zašto u odnosu hrvatske javnosti prema pravu američki vic o pregaženim zmijama i pregaženim pravnicima sve više može nalaziti svoje pristaše.

Ne bih sada ulazio u pojedine epizode iz ove knjige: one su sve ovdje pred vama, i možete ih čitati s odobravanjem, s nelagodom, ili protestirajući, ovisno o vašim osobnim i političkim stavovima. Upozorio bih na jednu drugu činjenicu, koja se i opet izvodi iz vrlina dobrog suca: sudac, naime, mora imati hrabrosti izreći svoju presudu. Nažalost, takva je sudačka hrabrost, koja ionako nikada nije bila na cijeni, za vrijeme Tuđmanovog režima još dodatno obeshrabrivana i istrebljivana. U drugoj polovici devedesetih godina u Hrvatskoj je ostalo veoma malo od nje. Pravorijek Vlade Primorca možda je njen posljednji ostatak, i u prenesenom i u doslovnom smislu.

Jasno, kolumna jednoga opozicijskoga tjednika lišena je svake potpore aparata državne prisile koji stoji iza sudske presude (naprotiv, ta se prisila nerijetko okreće protiv takvog lista). Ipak, serija Primorčevih pravorijeka ponekad neodoljivo podsjeća na sudske presude – po logici, obrazloženju, dužini, pozivanju na pravne izvore, jasnoći, određenosti i odredivosti. Za pisanje pravorijeka kakvi su okupljeni u ovoj knjizi potrebno je, može se reći, jednako toliko hrabrosti koliko i za pošteni i pravičnu sudsku presudu – a možda čak i više, jer se sucima u našoj pravnoj kulturi dopušta da se kriju iza anonimiteta institucije, iza tobožnjih kolektivnih tijela, pa i iza sramne nedostupnosti sudske prakse za javnost. Iskazati, bez potpore države i nacije, vojske i tajne policije, jednu seriju pravorijeka o najosjetljivijim pitanjima (ili, da ih bolje nazovemo, najsravnijim činjenicama) novije hrvatske povijesti, i to pod svojim osobnim imenom, i uz jasnu naznaku imena onih koji su odgovorni, može se u punom smislu smatrati očitovanjem građanske i pravničke hrabrosti koje je moglo ugroziti i njegov vlastiti fizički integritet.

Čini mi se da Vlado Primorac ipak nije o svojim kolumnama razmišljao kao o hlabrom djelu – iako su one to bile. Iz mnogih se njegovih crtica iz ove knjige može zaključiti da je pisanje Pravorijeka za njega bio neophodan i sasvim prirodan zadatak, posao koji netko mora obaviti, a ne prilika za prkos i iskazivanje osobnog heroizma pred korumpiranom i totalitarnom državom i skupinama desnih ekstremista koje je ona tolerirala i poticala, ako ne i proizvodila. Za to vrijeme, najveći je dio pravnik i pravne javnosti šutio, iako je bilo onih koji su ga šutke podržavali, i u kuloarima bodrili. Činjenica je, međutim, da se sama profesija pokazala nesposobnom da u totalitarnim i/ili paratotalitarnim uvjetima obrani standarde struke, postavi granice i jasno se odredi prema političkim pritiscima i manipulacijama. Kao što se iz mnogih Primorčevih kolumni moglo čitati, hrvatsko je pravosuđe u ovome razdoblju proživjelo svoje najteže dane – citiram iz teksta «KADROVSKA PUSTINJA»: «No, ako treba odrediti glavni razlog zbog čega je pravosuđe upropašteno, onda je to personalna politika koja je radi njegove političke instrumentalizacije vođena odmah nakon prvih višestranačkih izbora 1990. da bi nakon toga DSV razradilo praksu kadrovskog pustošenja pravosuđa kao institucije.» U ovome je razdoblju, ustavni termin «istaknutog pravnik» doživio svoju travestiju – jer su na mjesta članova (i to posebno iz redova sudaca i državnih odvjetnika) došli oni koji su postali notorni zbog svojeg kršenja ustava i zakona. O Državnom sudbenom vijeću Primorac piše i u kolumni pod nazivom «PETNAESTORICA BJESOMUČNIKA», iskazujući kako je DSV zaista temeljito proveo «lustraciju ... bolje reći progon nepoćudnih sudaca i državnih odvjetnika». Tada, 7. rujna 98. Primorac je dao i pomalo proročanski prijedlog: «ako opozicija dođe na vlast, neka razmisli o sudbini DSV-a. Ne bi li imenovanje i razrješenje sudaca i državnih odvjetnika trebalo vratiti u nadležnost Sabora, kao većeg jamca objektivnosti, za razliku od petnaestorice mogućih bjesomućnika u DSV-u koji provode politiku danas stranke, a sutra možda stranaka na vlasti.» U istome smislu, Primorac govori i o destrukciji profesionalnih udruženja, ponajprije o zatiranju nastojanja Društva hrvatskih sudaca da radi na promicanju nezavisnog sudstva, te osnivanju sudačke udruge koja je počela funkcionirati kao vjeran i pokoran satelit vlasti, kao paravan za čitke koje je provodilo Državno sudbeno vijeće, i manipulacije pravosuđem u političke svrhe koje je, u ime Pantovčaka, provodio niz državno instaliranih «istaknutih pravnik», na čelu sa tadašnjim predsjednicima Vrhovnog suda i po političkom diktatu postavljenih predsjednika mnogih drugih sudova u državi. Uz ove teme, koje se tiču same srži profesionalne etike pravne i sudačke profesije, Primorac se u svojim kolumnama

opetovano vraća i drugim temama koje bi pravnicima trebale biti pri srcu: temi države koja ne zna, ne želi i neće zaštititi svoje građane, temi države koja odbija progoniti zločine i izvršavati preuzete obveze; temi države i društva koji se ne znaju ili neće suočiti s vlastitom prošlošću; temi institucionaliziranog i agresivnog nacionalizma koji ne bira sredstva, temi zlouporabe vlasti i korupcije, temi pravne nejednakosti, i nejednakosti u kriterijima onih koji bi se trebali brinuti za zakonitost i pravo, a umjesto toga izvrću činjenice i pravne norme u korist državnog, nacionalnog i političkog oportuniteta.

Glas Vlade Primorca u ovim je kolumnama nažalost bio usamljeniji nego što je trebao biti. Osim njega, gotovo da se i nije moglo naći među pravnicima, a i šire, onih koji bi na ovako izravan i jasan način opisivali stanje u struci, i stanje u državi. Najveći je broj šutio, rezignirano, ili je koristio priliku da se priključi općoj amoralnosti, pribirući za sebe mrvice koje su ostajale nakon uspješno provedenih tajkunskih privatizacija. Jedan je dio ignorirao ono što se oko njih događalo, ili je tješio druge da stanje nije tako loše kao što se čini. U kolumni «RAMUŠČAKOVI SEDATIVI» Primorac tako govori o jednom donedavnom predsjedniku suda koji je javnost uvjeravao «da se Hrvatskoj sudi isključivo pošteno i pravično», upozoravajući ga da je potrebno da otvori oči i prestane biti dvoranin Poglavara i pokuša biti samostalan. Umjesto toga, on je i dalje, kao i mnogi drugi novootkriveni «istaknuti pravnici», bio pragmatičan, bio prilagodljiv, i nastavio imati smisla za ono za što Primorac nikada nije imao smisla – za politički oportunitet. I zbog toga, ponavljam, imam dojam da među širokim slojevima pravnika Primorac nije bio veoma omiljen – jer to nije niti glasnik koji donosi loše vijesti, posebno ako duboko u sebi te vijesti već znamo, i svjesni smo da ih ne želimo čuti.

Knjiga Pravorijek Vlade Primorca zbog toga nije niti lagana niti zabavna knjiga, iako se lako čita, i iako je prožeta finim humorom. Kao što je i on navodio, narod slabo pamti i brzo zaboravlja, pogotovo neugodne epizode iz vlastite povijesti. A sposobnost za amneziju u nekim pitanjima izgleda naprosto nevjerojatna. Paradoksalna je činjenica da Vlade Primorca više nema, ali da su među nama još uvijek mnogi junaci iz njegovih kolumni, i to često još uvijek na istim onim mjestima za koje je – *quod erat demonstrandum* – u njegovim kolumnama kristalno jasno pokazano koliko malo na njih pripadaju. Istina, neke su se stvari počele polako pomicati – od pred neki dan imamo konačno novoga predsjednika Vrhovnog suda koji je izabran konsenzusom i struke i politike. Državno sudbeno vijeće prestalo je obavljati svoj rad, a, suprotno Primorčevom receptu, neće biti u potpunosti ukinuto, već samo transformirano i obnovljeno. U njemu neće više sjediti državni odvjetnici i predsjednici sudova, za koje se pokazalo da su bili optimalni medij za prenošenje političkih zapovjedi. Mnogi drugi protagonisti drame (ili tragedije, kako vam drago) hrvatskog pravosuđa su, ipak, još uvijek na položajima na kojima bi – po Ustavu i moralnim i zakonskim kriterijima – trebali biti neupitni «istaknuti pravnici». Sada, na tim položajima u visokim sudovima i udrugama, oni su odjednom otkrili da bi pravosuđe trebalo biti nezavisno i nepristrano, a da bi oni trebali biti samostalni, i to glasno ponavljaju kad god se netko usudi dovesti u pitanje zaslužnost njihove pozicije i potrebu da se jedna duboko pervertirana kadrovska struktura polako počne dovoditi u koliko-toliko normalne okvire. Da bi farsa bila veća, isti oni koji su po političkom diktatu čistili pravosuđe sada zazivaju i međunarodne organizacije i domaće nevladine organizacije kako bi se pronašli saveznici za zaštitu od neke

navodne nove ilustracije u pravosuđu. Možemo uistinu zažaliti da kolumne Pravorijek u Feralu više nema, jer bi u njoj imali što o tome čitati!

Priča koju je započeo pričati Vladimir Primorac u svojoj knjizi zbog toga još nije završena. Kao u nekim drugim modernim umjetničkim djelima, čitatelji su također sudionici ove knjige, a njima je i nakon kraja ostavljen zadatak da nastave ono što je autor knjige započeo.

I na kraju, nekoliko sasvim osobnih napomena: Vladu Primorca po prvi puta sam upoznao pred dvadesetak godina, dok sam još bio nadobudni srednjoškolac i student. Upoznao sam ga kao oca i supruga meni dragih osoba. Tada sam ga smatrao za izuzetno obrazovanu osobu, koji mi je imponirao širinom svoje kulture. Nakon toga vremena, duže ga vremena nisam osobno susretao, već sam ga, kao mladi pravnik, pratio izdaleka. Tek mi je tada postalo jasno da onaj dragi, skromni i duhoviti čovjek jest, uza sve to, jest i istinska ljudska i profesionalna veličina – čak nešto znatno više od toga što predviđa naš ustavni pojam «istaknutog pravnika». I, ako je Amerika u devetnaestom stoljeću imala Olivera Wendela Holmesa, suca koji je utjelovljivao vrline prema kojima teži pravna struka, onda je ono najbliže što Hrvatska može ponuditi na kraju dvadesetog stoljeća - Vladimir Primorac. U vremenima stalnih preimenovanja, kada su svoje toponime dobile i osobe koje to ni po čemu nisu zasluživale, nadam se da će se netko jednom sjetiti da neki malen i ugodan gradski trg, ili uličicu u zelenilu – po mogućnosti čim bliže mjestu gdje se okupljaju studenti Pravnog fakulteta - nazove po imenu Vlade Primorca.